

Vita Antiqua № 15 2024 с. 67-76

DOI: 10.37098/VA-2024-15-67-76

ISSN 2522-9419 (Online) | 2519-4542 (Print)

Поселення та городища зарубинецької культури Черкаської області

Руденко Софія

Студентка 1 курсу магістратури ОП «Археологія» кафедри археології та музеєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна, e-mail: sofiarudenko@knu.ua, ORCID: 0009-0006-6389-3514.

Пам'ятки зарубинецької культури Черкаської області становлять південну частину середньодніпровського локального варіанту зарубинецької культури. У роботі здійснено короткий історіографічний огляд пам'яток: розглянуто їх топографію, хронологію, класифікацію і стан вивчення.

Ключові поняття: зарубинецька культура, середньодніпровський варіант, поселення, городище, хронологія.

У статті подано стислий каталог зарубинецьких поселень та городищ (загальна кількість 23), розміщених на території Черкаської області (рис. 1). Серед них 13 поселень і 10 городищ.

Загальні хронологічні межі культури становлять хронологічний рубіж III/II ст. до н. е. – I ст. н. е. Пам'ятки, розглянуті у роботі, представляють усі етапи розвитку культури: **ранній** – III ст. до н. е. – I ст. до н. е., **середній** – середина/кінець I ст. до н. е. – кінець I ст. н. е., **пізній** – середина I ст. до н. е. – кінець II ст. н. е. (Абашина та ін. 2012, с. 27).

Оскільки наразі останній період (друга половина I ст. – II ст. н. е.) більшістю дослідників вважається часом існування пізньозарубинецьких пам'яток, то можемо вважати пізнім етапом «класичної» зарубинецької культури саме час від середини/кінця I ст. до н. е. – кінця I ст. н. е.

Є.В. Максимов за топографією виділяв два типи поселень середньодніпровського варіанту зарубинецької культури: пам'ятки, розміщені на мисах чи останцях, та пам'ятки, що розташовувалися у заплавах, надзаплавних терасах чи схилах (Максимов 1972, с. 62).

Отже, перейдемо до короткого огляду пам'яток.

Поселення

Поселення поблизу с. Мошни Черкаського району (1 – 3). У 1957 р. під час археологічної розвідки Є.В. Максимовим було виявлено три зарубинецькі поселення на околицях с. Мошни. Пам'ятки розміщувалися на мисах першої надзаплавної тераси лівого берега р. Вільшанка. Підйомним матеріалом слугували фрагменти чорнолощеної та ліпної кераміки (Максимов 1972, с. 50).

Рис. 1. Поселення та городища зарубинецької культури Черкаської області.

Fig. 1. Settlements and hillforts of Zarubynets culture of the Cherkasy region.

Поселення у м. Черкаси Черкаського району (4 – 9). На території міста розміщено 6 зарубинецьких поселень (5 із яких виявлено В.О. Петрашенко 1982 р.):

- селище Василиця-2. Пам'ятка розміщена на захід через яр від городища Василиця. Під час розвідки було знайдено 3 фрагменти вінець ліпних посудин із пальцеподібними вдавленнями; фрагмент вінця ліпної посудини; фрагмент денця ліпної посудини із придонною частиною; фрагмент ліпної миски;
- селище, розміщене на захід від городища по узвозу Франка;
- селище, розміщене між городищем Василиця і узвозом Франка;
- селище, розміщене між городищем, що на узвозі Франка, і Замковою горою;
- селище, розміщене між Замковою горою і городищем, що поблизу Чорного яру;
- селище, розміщене на перетині вулиць Припортової (колишня – Героїв Сталінграду) і Нижньої Горової (колишня – Калініна). Виявлено у 1996 р. археологом С.К. Рець (Куштан та Ластовський 2016, с. 70 – 71).

Зазначені пам'ятки відомі лише за матеріалами розвідок.

Поселення у с. Межиріч Черкаського району (10). Під час проведення археологічних досліджень В.І. Довженком і Н.В. Лінкою у 1949 р. було виявлене зарубинецьке поселення. Пам'ятка розміщувалася на захід від центру села у частині населеного пункту, що має назву «Городище». «Городище» розміщується на підвищенні, яке має крутий спуск до заплави. Також підвищення відділене 1,5 м ровом від плато корінного берега р. Рось.

Розкопом площею 32 кв.м досліджено дві господарські ями діаметром відповідно 0,8 м і 1,2 м; глибиною – 0,8 м. У заповненні ям було виявлено фрагменти зарубинецької кераміки та фрагменти кісток тварин. За визначенням

І.Г. Підоплічко 25 фрагментів належали бикові, 1 – коню, 2 – свині, 2 – МРХ, 1 – дикому кабанові.

Серед знахідок кераміки траплялися фрагменти лощеної та грубої ліпної кераміки, фрагменти горщиків та мисок, а також уламок дискусковороди.

На основі отриманих матеріалів дослідники визначили пам'ятку як зарубинецьке поселення (Довженок та Лінка 1959, с. 110 – 113).

Поселення у с. Залевки Черкаського району (11). У 1952 р. А.І. Тереножкін під час дослідження чорноліського городища у с. Залевки, на високому мису правого берега р. Тясмин, виявив зарубинецьке поселення.

Дослідником було відкрито кілька господарських ям, різних за розмірами. У заповненні містилася земля, попіл і фрагменти зарубинецької кераміки. За ровом і валом городища також були виявлені сліди шару зарубинецької культури (Тереножкін 1954, с. 73).

Поселення поблизу с. Жаботин Черкаського району (12). Пам'ятку було виявлено Є.В. Максимовим на південно-східній частині Тарасової гори. За допомогою шурфа було виявлено культурний шар глибиною 0,45 м.

На цій глибині знаходилися завали обпаленої обмазки стін із відбитками прутів. Дослідник визначив їх як залишки житла із каркасно-глиняними стінами.

Також було знайдено рів, який оточував поселення з південно-східної частини. Глибина рову становила 1 м, ширина зверху – 2,5 м.

Знахідки чорнолощеної кераміки на пам'ятці представлені фрагментами мисок скіфоїдного типу із загнутими до середини вінцями і гостроплечих, на високому піддоні; і округлобоких горщиків із відігнутим назовні вінцем із пальцеподібними вдавленнями. Стінки деяких

посудин орнаментовані розчосами. Кришки із пустотілою ручкою, були виготовлені із невеликими домішками крупного піску.

Імпортні матеріали представлені фрагментами коських, родоських, фасоських амфор, що були поширені протягом III – II ст. до н. е.; чорнолакової миски III – II ст. до н. е.; фрагментами світлоглиняних амфор із двоствольними ручками, що були поширені на межі нової ери. Також було знайдено залізні ножі (Максимов 1972, с. 56 – 57).

Поселення поблизу с. Орловець Черкаського району (13). Пам'ятка була досліджена у 1984 р. Є.В. Максимовим та І.Б. Зеленецькою. Поселення площею 3 кв.км розміщене в урочищі Гунево.

Під час досліджень вдалося виявити 24 господарські ями і споруди (імовірно, господарського характеру). Найбільше знахідок було виявлено у заповненні об'єктів.

Розміри споруди становлять 3 х 2,4 м. Вона з'єднується із господарською ямою 2 перемичкою розміром 0,3х0,8 м. Глибина споруди – 0,9 – 1 м від денної поверхні. На глибині 0,2 м від рівня фіксації дна споруди залягають сильно обпалені фрагменти кісток тварин (можливо, корови та коня). Також у заповненні споруди зустрічаються кухонний та столовий зарубинецький посуд і підлощене прясло циліндричної форми.

Серед виявлених фрагментів кераміки на поселенні переважають фрагменти кухонної кераміки із шорсткуватою поверхнею, значно менше знахідок столового посуду.

Кухонний посуд має червоний, коричнево-червонуватий, інколи, сірий колір поверхні. Для знайдених фрагментів характерні насічки, пальцеві вдавлення, заціпи. Зустрічається орнамент на тулубі у вигляді валика. Усі виявлені кухонні горщики товстостінні та округлобокі.

Нечисленна група столових виробів представлена слаболискованими мисками S-подібного профілю із коричнево-червонуватим кольором поверхні.

Фрагменти коських амфор та темно-синя намістина із глухого скла дають можливість датувати пам'ятку II ст. до н. е. (Зеленецька та Максимов 1984/27, с. 1 – 9).

Городища

Городища, розміщені у м. Черкаси Черкаський район (14 – 17). На території м. Черкас розміщено 4 городища:

- *Городище Василиця.* Пам'ятка, виявлена М.Ф. Пономаренком у 1959 р. Надалі пам'ятка досліджувалася відкривачем пам'ятки у 1981 р., проводилися археологічні розвідки В.О. Петрашенко у 1982 р. і С.К. Рецем у 1996 – 1997 рр.

Городище розташоване на краю високого мису висотою близько 25 м над заплавою. Пам'ятка оточена двома ярами із півночі та із півдня (Пономаренко 1981/151, с. 12). Бік, звернений до поля, захищав рів дугоподібної форми, наразі його глибина становить 1 м. Під час дослідження рову С.К. Рець визначив, що раніше він мав глибину 2,2 м і ширину 3,2 м. Дно рову мало ночвоподібну форму і мало нахил у напільний бік (Рець 1997/116, с. 5).

Площа городища становить орієнтовно 1 га. На його території (у центральній частині) було виявлено котлован житла-напівземлянки. Котлован мав прямокутну форму із заокругленими кутами. Саме житло мало каркасно-плотову конструкцію. Неподалік споруди було виявлено відкрите вогнище еліпсоподібної форми (Пономаренко 1981/151, с. 12).

У південно-західній частині пам'ятки досліджено три господарські ями. У їх заповненні виявлено фрагменти ліпного посуду, тваринний

остеологічний матеріал, каміння, фрагменти печини (Петрашенко 1982, с. 5 – 6).

Знахідки кераміки переважно представлені фрагментами ліпного кухонного посуду, прикрашеного пальцевими вдавленнями, насічками, валиками. Дедалі менше фрагментів чорних лискованих посудин, що представляють столовий посуд (Куштан та Ластовський 2016, с. 71).

- *Городище на Замковій горі.* Фортифікаційні споруди не збереглися. До руйнування пам'ятка мала широкий рів з напільного боку та рівний майданчик. Під час огляду котлованів у 1970-ті роки, коли руйнувалася пам'ятка, було виявлено шар гумусованого ґрунту товщиною 2,5 м із рештками перетлілого дерева. У східній частині городища траплялися знахідки ліпного посуду (Рець 1996/71, с. 23).

Пам'ятка була остаточно зруйнована під час будівництва меморіального комплексу «Пагорб слави». Наразі її дослідження не можливе.

- *Городище поблизу Чорного яру.* Розміри городища становлять приблизно 200x100 м. Оборонні споруди пам'ятки не збереглися. Станом на сьогодні городище усе ще не досліджене.
- *Городище поблизу узвозу Франка.* Розміри пам'ятки становлять орієнтовно 300 x 150 м (Куштан та Ластовський 2016, с. 70). Під час археологічних розвідок у 1970-х роках С.К. Рецем був виявлений потужний культурний шар із фрагментами ліпної зарубинецької кераміки (Рець 1996/71, с. 23).

Із поселень та городищ, розміщених у м. Черкаси невеликі польові дослідження проводилися лише на городищі Василиця. На території усіх інших пам'яток проведені лише археологічні розвідки.

Городище в урочищі Бабина гора поблизу с. Бучак Черкаського району (18). Протягом 1969 –

1975 рр. городище досліджувалося Є.В. Максимовим та Л.О. Циндровською.

Пам'ятка розташовується на високому останці і має форму півмісяця, звернену увігнутим боком до р. Дніпро. Городище було укріплене складною системою дерев'яно-земляних укріплень: двома лініями валів, збудованих у I ст. до н. е. Після сарматської навали фортифікаційні споруди були докорінно змінені: на зміну валам та ровам прийшли ескарпи. За датуванням фрагментів чорнолощеної кераміки, яка містилася у засипаних ровах, можемо припускати, що ескарпи були збудовані у період із I ст. до н. е. – I ст. н. е.

Біля городища розташовувалося поселення, розміщене на території східної, західної та південної частин, поблизу підніжжя пагорба. Ця місцина розташована ближче до водойми та є більш зручною для ведення господарства. Більшу частину часу населення проводило саме тут, оскільки на поселенні містяться залишки жител, господарських споруд та ін. Західна частина – сильно зруйнована плантажною оранкою під виноградник.

Загалом, культурний шар пам'ятки 0,5 – 1 м. Виявлено залишки відкритих вогнищ, жител, фрагменти ліпної кухонної та столової чорнолощеної кераміки, фрагменти амфор, бронзова фібула, прясла, ножі, серпи і коса. Амфорний матеріал дозволяє датувати пам'ятку у межах I ст. до н. е. – I ст. н. е. (Максимов 1982, с. 100 – 103).

Городище біля с. Суботів Черкаського району (19). Пам'ятка розміщена на високому мисі правого берега р. Суботи. Мис зусібіч оточений ярами та має досить круті схили. Культурний шар має глибину 0,4 – 0,8 м.

Біля схилу, у західній частині поселення, зафіксовані залишки житлових та господарських споруд. Житло мало прямокутну у плані основу, долівка заглиблена на 0,75 м від денної поверхні. У заповненні житла знайдено фрагменти

амфор, червонолакових та сіроглиняних античних мисок, фрагменти кухонної та столової зарубинецької кераміки, фрагменти корчаг-зерновиків. На Суботівському городищі частка античного імпортного посуду становить 17%.

Амфорний матеріал дозволяє датувати пам'ятку межею III/II ст. до н. е. – I ст. н. е.

Серед кухонного та тарного посуду, виявленого на поселенні, представлені круглобокі горщики із відігнутими назовні вінцями, прикрашені пальцевими вдавленнями чи насічками; кружками з ручками; корчагами-зерновиками; кришками конічної форми.

Столовий посуд представлений фрагментами чорнолощених мисок:

- скіфоїдного типу із загнутими досередини краями;
- середньодніпровського типу із валикоподібними плечиками;
- середньодніпровського типу із плавно відігнутим назовні вінцем;
- із конічним корпусом, слабо вираженими плечиками та плавно відігнутими назовні вінцями (Максимов, 1972, с. 59).

Городище біля с. Сахнівка Черкаського району (20). Пам'ятка розміщувалася на вершині та північному схилі гори Дівиця та частково в улоговині між горами Дівиця та Дегтярна. Під час досліджень В.І. Довженка та Н.В. Лінки у 1949 р. було виявлено культурний шар потужністю до 1 м. Нижче 0, 6 м залягав лише зарубинецький шар пам'яток (Довженко і Лінка 1959, с. 102).

На глибині 1 м було виявлено долівку житла із передпічною ямою. У заповненні споруди виявлено фрагменти столової та кухонної кераміки, фрагменти амфори елліністичного періоду, прясло зі стінки коської амфори, грузило конічної форми та фрагменти кісток domestikованих та диких тварин.

Амфорний матеріал дозволяє датувати городище у межах III – II ст. до н. е. (Максимов 1972, с. 53).

Городища поблизу м. Канів Черкаського району:

- *Городище Московка (21).* Укріплене городище розміщене на горі Московка. Під час досліджень В.А. Богусевича було виявлено залишки жител, господарських ям, фрагменти чорнолощеної та кухонної кераміки, фрагменти амфор, кістки тварин. Зарубинецький шар був досить пошкоджений у давньоруський час.

Знахідки амфорних посудин дають змогу датувати пам'ятку межею III/II ст. до н. е. – I ст. н. е. (Максимов 1972, с. 46)

- *Городище Пилипенкова гора (22).* Пам'ятка розміщена на високому останці, оточеному зусібіч крутими схилами. Вершина пагорбу укріплена системою ровів, земляних валів та ескарпів. У 1949 р. дослідження проводилися В.А. Богусевичем та Н.В. Лінкою. Було виявлено фрагменти зруйнованих печей, імовірно, ковальських горнів, фрагменти жител, вогнищ та кісток тварин (Богусевич та Лінка 1959).

Із 1966 – 1970 рр. городище досліджував Є.В. Максимов. Було виявлено 38 жител, 112 господарських ям. Окрім звичайних господарських ям зустрічалися споруди з підбоями та сходами. Пилипенкова гора вважається найбільшим городищем зарубинецької культури.

Виявлено велику кількість фрагментів кухонної та столової кераміки. Знахідки фрагментів амфор становлять 6%. Городище Пилипенкова гора датується III ст. до н. е. – I ст. н. е. (Максимов 1972, с. 47 – 48).

Городище поблизу с. Трахтемирів Черкаського району в урочищі Монастирок (23). Пам'ятка розміщена на мисі, оточеному із трьох боків

крутими терасованими схилами, з напільного боку – глибоким ровом та валом. У 1974 р. стаціонарні розкопки на городищі проводив Є.В. Максимов. Також ранньосередньовічні об'єкти пам'ятки досліджувала В.О. Петрашенко. Пам'ятка багаточасова: культурний шар і споруди зарубинецького часу пошкоджені об'єктами райковецької культури та давньоруського часу. У ході робіт було виявлено три житла, вісім ям-погребів, діаметром 1 – 1,2 м, глибиною 0,6 – 1,2 м. У заповненні ям були виявлені фрагменти кераміки та кісток тварин.

Житла мали прямокутну форму. Довжина стін становила 4 м. Споруди були заглиблені на 0,5 м від денної поверхні. Житла розміщувалися вздовж північного краю городища. Відстань між житлами становила 6 – 7 м.

У заповненні жител містилися вироби із заліза, фрагменти столової та кухонної кераміки, фрагменти стінок косських амфор. Пам'ятка датується III/II ст. до н. е. – I/II ст. н. е. (Максимов та Петрашенко 1988, с. 65 – 79).

Отже, здійснивши короткий історіографічний огляд, можна зробити висновок, що на відміну від могильників зарубинецької культури вивчення поселенських пам'яток почалося виключно у період після закінчення Другої Світової війни. Більшість поселень і городищ відома лише за матеріалами розвідок. Систематичними розкопками Є.В. Максимова досліджено лише три городища: Пилипенкова гора, Баби́на гора і Монастирок. Протягом останніх десятиліть стаціонарних розкопок поселенських пам'яток не проводилось. Очевидно, пам'ятки функціонують протягом усього хронологічного періоду існування зарубинецької культури, тобто, протягом III/II ст. до н. е. – I ст. н. е.

Задля отримання нової інформації про поселенські пам'ятки зарубинецької культури, необхідним є проведення нового етапу досліджень із застосуванням нових методик і технологій.

Стислий каталог поселень та городищ зарубинецької культури Черкаської області

Поселення: 1–3 – с. Мошни, Черкаський р-н; 4–9 – м. Черкаси, Черкаський р-н; 10 – с. Межирич, Черкаський р-н; 11 – с. Залевки, Черкаський р-н; 12 – с. Жаботин, Черкаський р-н; 13 – с. Орловець, Черкаський р-н.

Городища: 14–17 – м. Черкаси, Черкаський р-н; 18 – с. Бучак, Черкаський р-н; 19 – с. Суботів, Черкаський р-н; 20 – с. Сахнівка, Черкаський р-н; 21–22 – м. Канів, Черкаський р-н; 23 – с. Трахтемирів, Черкаський р-н.

Література

- Абашина, Н.С., Козак, Д.Н., Синиця, Є.В., Терпиловський, Р.В. 2012. *Давні слов'яни. Історія та археологія*. Київ: ІА НАН України; КНУ ім. Тараса Шевченка.
- Богусевич, В.А., Линка, Н.В. 1959. *Зарубинецкое поселение на Пилипенковой горе близ г. Канева. Материалы и исследования по археологии СССР*, 70, с. 114–119.
- Довженко, В.И., Линка, Н.В. 1959. *Раскопки раннеславянских поселений в нижнем течении р. Рось. Материалы и исследования по археологии СССР*, 70, с. 102–114.
- Зеленецкая, И.Б., Максимов, Е.В. 1984. Отчет о работе Каневской экспедиции в 1984 г. (поселение Орловец). Научовий архів ІА НАН України. 1984 / 27.
- Куштан, Д.П., Ластовський, В.В. 2016. *Археологія та рання історія Черкас*. Київ–Черкаси: Інститут археології НАН України.
- Максимов, Е.В. 1982. *Зарубинецкая культура на территории УССР*. Киев: Наукова думка.
- Максимов, Е.В. 1972. *Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры*. Киев: Наукова думка.
- Максимов, Е.В., Петрашенко, В.А. 1988. *Славянские памятники у с. Монастырек на Среднем Днепре*. Киев: Наукова думка.
- Петрашенко, В.А. 1982. *Отчёт о разведочных работах в городе Черкассы и его окрестностях в 1982 г.* Научовий архів ІА НАН України. 1982/36.
- Пономаренко, М.Ф. 1981. *Експедиція «Черкаси-1981»*. Звіт. Научовий архів ІА НАН України. 1981/151.
- Рець, С.К. 1997. *Звіт про археологічні розвідки в Черкасах 1997 р.* Научовий архів ІА НАН України. 1997/116.
- Рець, С.К. 1996. *Звіт про археологічні розвідки і спостереження в районі м. Черкаси 1996 р.* Научовий архів ІА НАН України. 1996/71.

Тереножкин, А.И. 1954. Археологические исследования близ Смелы в 1952 г. *Краткие сообщения Института Археологии*, 3, с. 71–76.

References

Abashyna, N.S., Kozak, D.N., Synytsia, Ye.V., Terpylovskiy, R.V. 2012. *Davni sloviany. Istorii ta arkheolohiia*. Kyiv: IA NAN Ukrainy; KNU im. Tarasa Shevchenka.

Bohusevych, V.A., Lynka, N.V. 1959. *Zarubynetskie poselenie na Pylypenkovi hore bliz h. Kaneva. Materialy issledovaniya po arkheologii SSSR*, 70, s. 114–119.

Dovzhenok, V.Y., Lynka, N.V. 1959. *Raskopki ranneslavianskikh poselenii v nizhnem techenii r. Ros. Materialy issledovaniya po arkheologii SSSR*, 70, s. 102–114.

Zelenetskaia, Y.B., Maksymov, E.V. 1984. *Otchet o rabote Kanevskoi ekspeditsii v 1984 h. (poselenie Orlovets)*. NA YA NANU. 1984 / 27.

Kushtan, D.P., Lastovskiy, V.V. 2016. *Arkheolohiia ta rannia istoriia Cherkas*. Kyiv–Cherkasy: Instytut arkheologii NAN Ukrainy.

Maksymov, E.V. 1982. *Zarubynetskaia kultura na terytoriiy USSR*. Kyiv: Naukova dumka.

Maksymov, E.V. 1972. *Srednee Podneprove na rubezhe nashey ery*. Kyiv: Naukova dumka.

Maksymov, E.V., Petrashenko, V.A. 1988. *Slavianskiye pamyatnyky u.s. Monastyrek na Srednem Dnepre*. Kyiv: Naukova dumka.

Petrashenko, V.A. 1982. *Otchet o razvedochnykh rabotakh v gorode Cherkassy y ego okrestnostiakh v 1982 h.* NA IA NANU. 1982/36.

Ponomarenko, M.F. 1981. *Ekspeditsiia «Cherkasy-1981». Zvit.* NA IA NANU. 1981/151.

Rets, S.K. 1997. *Zvit pro arkheolohichni rozvidky v Cherkasakh 1997 r.* NA IANANU. 1997/116.

Rets, S.K. 1996. *Zvit pro arkheolohichni rozvidky i sposterezhenia v raioni m. Cherkasy 1996 r.* NA IA NANU. 1996/71.

Terenzhkin A. Y. 1954. Arkheologicheskie issledovaniya bliz Smely v 1952 g. *Kratkie soobshcheniya Instituta Arkheologii*, 3, s. 71–76.

Settlements and hillforts of the Zarubinet culture of the Cherkasy region

Rudenko Sofiia

Student of the first year of the master's degree at the Department of Archeology and Museum Studies, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Volodymyrs'ka Street 60, Kyiv, 01033, Ukraine, e-mail: sofiarudenko@knu.ua, ORCID: 0009-0006-6389-3514.

Sights of the Zarubinet culture of the Cherkasy region constitute the southern part of the Middle Dnieper local version of the Zarubinet culture. In the article, a brief historiographical review of the monuments is carried out: their topography, chronology, classification and state of study are considered.

The article presents a concise catalog of Zarubynets settlements and hillforts (a total of 23) located on the territory of the Cherkasy region. Among them are 13 settlements and 10 hillforts.

The general chronological boundaries of the culture constitute the chronological boundary of the III/II centuries. to B. C. – I st. A. D. The monuments considered in the work represent all stages of cultural development: early – III century. to B. C. – I st. to B. C., middle – middle/end of the 1st century to B. C. – the end of the 1st century A. D., late – middle of the 1st century to B. C. – the end of the 2nd century A. D.

Since the last period (the second half of the 1st century – the 2nd century AD) is currently considered by most researchers to be the time of the existence of late Zarubinet monuments, we can consider the late stage of the «classical» Zarubinet culture precisely from the middle/end of the 1st century to B. C. – the end of the 1st century A. D.

E. V. Maksimov identified two types of settlements of the Middle Dnieper variant of the Zarubinet culture based on topography: monuments located on capes or remnants, and monuments located in floodplains, supra-flood terraces or slopes.

The article considers the settlement near the villages Moshny, Mezhyrich, Zalevky, Zhabotyn, Orlovets, the Cherkasy city of the Cherkasy district; hillforts near the village Buchak, Subotiv, Sakhnivka, Tra-khtemiriv, the cities of Kaniv, Cherkasy of the Cherkasy district.

In contrast to the burial grounds of the Zarubинets culture, the study of settlement monuments began exclusively in the period after the end of the Second World War. Most of the settlements and hillforts are known only from reconnaissance materials. Systematic excavations by E.V. Maksimov investigated only three hillforts: Pylypenkova Hill, Babina Hill, and Monastyrok. During the last decades, stationary excavations of settlement monuments were not carried out. Obviously, the monuments function throughout the entire chronological period of the existence of the Zarubинets culture, i.e., during the III/II centuries to B. C. – I century A. D.

In order to obtain new information about the settlement monuments of the Zarubинets culture, it is necessary to conduct a new stage of research using new methods and technologies.

Keywords: Zarubинets culture, Middle Dnieper variant, settlement, hillfort, chronology.